

**ЗІБРАННЯ РІДКІСНИХ І ЦІННИХ ВИДАНЬ У ФОНДАХ ДНСГБ НААНУ,
БІБЛІОТЕКАХ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ УСТАНОВ МЕРЕЖІ НААНУ: ПРОБЛЕМИ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ**

Л.Ф. Забудська

У статті наведені відомості про книжкові рідкісні і цінні видання. Висвітлено питання щодо завдань, які стоять перед укладачами Державного реєстру... та проблеми укладання.

Ключові слова: рідкісні та цінні фонди, Державний реєстр книжкових пам'яток України.

**COLLECTION OF RARE AND VALUABLE EDITIONS IN FUNDS OF SSAL UNAAS,
LIBRARIES OF SCIENTIFIC-RESEARCH ESTABLISHMENTS OF UNAAS NETWORK:
PROBLEMS AND PROSPECTS OF SAVING**

The article presents information about rare book and valuable editions. Questions about assignments faced by compilers of the State registration ... and the problems of its creation are reflected.

Keywords: rare and valuable funds, state register of book monuments of Ukraine.

Бібліотечні фонди мають надзвичайну матеріальну та духовну цінність. Інформація, що зберігається у книгозбірнях, є історичним надбанням людства, основою економічного і духовного прогресу суспільства. Тому однією з основних функцій бібліотек є повне розкриття своїх фондів та збереження для нащадків накопичених суспільством книжкових багатств.

Збереження бібліотечних фондів має на меті забезпечення цілісності та незмінності фізичного стану документів. Це можливо за умов утримання їх у книгосховищах зі спеціальним обладнанням, в умовах оптимального режиму; необхідним є дотримання правил використання та вжиття заходів з їхньої охорони.

У бібліотеках України зберігається близько 60 млн. документів XV-XVIII століть, майже 2 млн. із них – рідкісні і цінні документи.

Із невідомих причин Міністерство культури і мистецтв України не включило галузеві бібліотеки, зокрема ДНСГБ НААНУ, до переліку бібліотек, для яких передбачалися б відповідні обсяги фінансування. Але, попри його відсутність, ДНСГБ НААНУ та бібліотеки мережі НААНУ і Мінагрополітики України працюють у напрямі збереження книжкових фондів.

Бібліотеки науково-дослідних установ (НДУ) НААНУ, сільськогосподарських навчальних закладів Мінагрополітики України та ДНСГБ НААНУ мають у своїх фондах давні друки, беруть участь у виконанні загальнодержавних програм, зокрема, в укладанні українського бібліографічного репертуару «Українська сільськогосподарська книга».

Протягом 2002-2008 рр. ЦНСГБ-ДНСГБ УААН працювала над вивченням проблем відображення сільськогосподарських видань України у фондах Бібліотеки. Видано 8 науково-бібліографічних покажчиків під назвою «Українська сільськогосподарська книга із фондів ЦНСГБ-ДНСГБ УААН 1868-1941, 1943-1945 рр.». У покажчиках описано 4139 прим., вони відображають історичний розвиток аграрної науки, сприяють накресленню стратегічних напрямів, прогнозуванню перспективи соціально-економічного, політичного та культурного розвитку України.

**Тематичні рубрики, відображені в науково-бібліографічних покажчиках
«Українська сільськогосподарська книга
1868-1941, 1943-1945»**

Тематична рубрика	1868-1900	1901-1910	1911-1917	1918-1922	1923-1932	1933-1935	1936-1939	1940, 1941, 1943-1945	Усього
Агрохімія. Добрива	6	12	12	10	12	28	38	7	145
Бджільництво	2	4	3	5	3	6	19	5	45
Бухгалтерський облік. Фінанси. Статистика	13	32	84	35	61	40	9	34	308
Ветеринарія	2	18	8	6	2	39	62	36	173
Технічні культури	-	-	-	2	1	8	83	42	136
Генетика. Селекція та насінництво	4	8	26	13	61	38	38	12	200
Ґрунтознавство	3	10	33	3	67	15	16	8	155
Дослідна справа			50	15	78	27	48	23	241
Загальне рослинництво	3	8	3	5	39	35	50	41	184
Захист рослин	32	20	37	14	36	60	64	42	305
Землеробство. Агротехніка	26	29	27	8	19	29	42	10	190
Зернові культури	6	9	14	16	32	35	43	12	167
Зрошуване землеробство	1	1	4	8	19	12	18	15	78
Землеустрій	-	8	19	8	28	3	3	2	71
Кормовиробництво. Кормові культури	2	3	6	15	18	24	47	23	138
Ліс та лісове господарство	10	3	7	8	32	10	14	11	98
Метеорологія	23	20	22	8	17	3	4	-	97
Механізація та автоматизація в сільському господарстві	1	15	15	4	10	198	100	80	423
Плодівництво. Ягідництво	5	11	4	6	21	39	71	23	180
Птахівництво	1	2	8	6	13	29	30	16	105
Садівництво	7	13	38	7	15	19	21	4	124
Сільське господарство. Загальне питання	71	81	124	37	78	67	93	77	628
Тваринництво	7	18	44	20	42	116	138	74	459
Цукровий буряк	8	5	5	13	33	48	37	15	164
Шовківництво	2	1	2	-	1	-	-	-	6

У покажчики включаються видання: аграрної тематики, опубліковані різними мовами та видані на території України.

Починаючи з 2004 р., ДНСГБ УААН одержала певне комп'ютерне обладнання для створення відповідних баз даних у системі автоматизації бібліотек ІРБІС, куди внесені вищезазначені покажчики. Існують проблеми, оскільки ІРБІС не адаптовано під завдання реєстру; бракує кваліфікованих кадрів, відсутня їхня належна підготовка, оскільки працювати всі повинні за єдиною методикою, відбираючи книжкові пам'ятки за однаковими критеріями і уніфіковано їх описуючи, інакше при зведенні реєстру машина не зможе розпізнати, що йдеться про примірники того самого видання. У Державному реєстрі... книжкові пам'ятки мають бути зареєстровані один раз, із зазначенням кількості існуючих примірників і основних місць зберігання, незважаючи на їхню відомчу належність до національного музейного, архівного чи бібліотечного фонду [1].

На нашу думку, головні бібліотеки мережі НААНУ повинні організувати роботу з фондом книжкових пам'яток у відповідних галузевих бібліотеках, на основі єдиної політики стосовно цієї специфічної категорії видань, що становлять значну історико-культурну і матеріальну цінність.

Роботу в цьому напрямі розпочало Науково-технічне товариство харчової промисловості України НААНУ ННЦ Інституту виноградарства і виноробства

ім. В.Є. Таїрова випуском бібліографічного покажчика «Раритетні видання фонду наукової бібліотеки ННЦ «Інститут виноградарства і виноробства ім. В.Є. Таїрова» 2005 р. До покажчика включено 857 рідкісних видань – окремо видані роботи (наукові праці, збірки, монографії, словники, енциклопедії), окремі відбитки з наукових праць та журнальні статті з фондів наукової бібліотеки за 1862-1940 рр. Глибоку вдячність висловлюють працівники установи Василю Єгоровичу Таїрову, який свого часу передав до бібліотечних фондів унікальні, рідкісні видання, що стали надбанням науковців та широкого кола читачів [2].

Протягом двох століть (1816) сформувалася унікальна система фондів, яка активно використовується у бібліотечно-бібліографічному обслуговуванні фахівців-аграрників фундаментальної бібліотеки Харківського НАУ ім. В.В. Докучаєва. 1873 р. до бібліотеки надійшла перша партія російськомовних книг: підручники, навчальні посібники, серії земських видань із російських губерній. Фонд бібліотеки у ново-александрійський період становив – 14 тис. прим. Важливе місце у фондовому реєстрі бібліотеки займають зібрання наукових праць видатних учених аграрної науки: В.В. Докучаєва, М.М. Сибірцева, М.М. Кулешова, О.О. Мігуліна, Г. І. Горохова та ін. Є стародруки:

1. Пространное землеописание Российского Государства, изданное в пользу учащихся по Высочайшему повелению Царствующей Императрицы Екатерины Второй. – СПб, 1787. – 420 с.

2. Продолжение нового земледелия, основанного на правилах Тайного Советника И. Шубарта фон Клеефельда. – М., 1795-1800. – 224 с. [3].

У ДНСГБ НААНУ виділено в окреме приміщення фонд видання XIX ст. Цей фонд представляє собою значну цінність і певною мірою символізує книжкову пам'ять України. Серед раритетів відзначимо найстаріше російське видання, що зберігається в нашій бібліотеці, це – Щеглов Н. Хозяйственная ботаника, заключающая в себе описания и изображения полезных и вредных для человека растений. – СПб. : Тип. мед. деп. МВД, 1825. – 38 с.; з українських видань – Сборник статей о сельском хозяйстве Юга России, извлеченных из Записок Императорского Общества сельского хозяйства Южной России / сост. И. Палимпсестов. – Одесса, 1868. – 920 с.; з іноземних видань – Castel, René-Richard. Histoire naturelle de Buffon, classée par ordres, genres et espèces, d'après le système de Linné : avec les caractères génériques et la nomenclature Linéenne. T. XIII / René-Richard Castel. – Paris : chez Deterville, 1802. – 319 p.

Працівники відділу збереження наукових фондів ДНСГБ НААНУ 2009 р. підготували обґрунтування внесення об'єктів до Державного реєстру і впровадили первинну науково-технічну експертизу з метою визначення складу об'єкта, комплексу заходів, необхідних для його збереження і використання, а також обґрунтування відповідних обсягів фінансування та специфічних матеріальних ресурсів. Підготовлені матеріали Бібліотека подала до Міністерства освіти і науки.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2009 р. № 1038-р «Про віднесення наукових об'єктів до таких, що становлять національне надбання» фонд видань, випущених у XIX ст. з сільськогосподарської тематики Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки включено до Державного реєстру наукових об'єктів і видано Свідоцтво Міністерства освіти і науки від 18 вересня 2009 р. № 117, серія АА.

Фонд видань XIX ст. з сільськогосподарської тематики складається з вітчизняної літератури (3263 прим.); іноземної літератури (600 прим.); вітчизняних періодичних видань (55 назв), газет (3 назви); іноземних періодичних видань (14 назв), газет (3 назви).

Іноземні документи видавалися німецькою, французькою, англійською, польською, чеською, голландською, латинню, італійською, фінською мовами.

Структура фонду видань XIX ст. з сільськогосподарської тематики :

1. Колекції громадянського друку;
2. Прижиттєві видання;
3. Колекції видань, пов'язані з подіями або з життєвими традиціями, ідеями або поглядами, що є видатним всесвітнім надбанням;

4. Колекції, які являють собою видатний приклад головних етапів історії розвитку Землі;
5. Видання з історії розвитку сільськогосподарської думки XIX ст.;
6. Видання з автографами автора;
7. Видавництва;
8. Видання незвичних форматів.

Унікальність фонду полягає в тому, що завдяки своїй науковій, історичній та духовній цінності він є джерелом інформації для повернення нащадкам з небуття імен видатних постатей аграрної галузі, історичних фактів і подій та останніми роками користується особливим попитом у сучасних дослідників-природознавців.

На 01.07.09 р., за результатами «Анкети про наявність рідкісних видань у фондах бібліотек мережі УААН...», «Статистичних показників звіту про порядок виявлення, обліку та збереження особливо цінних (ОЦ) документів» у відділ збереження наукових фондів ДНСГБ УААН надійшли відомості про рідкісні та цінні видання від бібліотек мережі.

Номер з/п	Назва установи	Кількість установ	Кількість рідкісних видань
1.	Науково-дослідні інститути	45	48430
2.	Дослідні станції	29	4278
Всього		74	52708

Найбільшу кількість рідкісних видань мають:

Номер з/п	Назва установи	Кількість рідкісних видань
1.	Інститут цукрових буряків	13395
2.	НТБ Інституту винограду и вина «Магарач»	9342
3.	Інститут луб'яних культур	6148
4.	НБ Інституту тваринництва «Асканія-Нова»	2692
5.	Інститут овочівництва і баштанництва	2215
6.	Дослідна станція лікарських рослин	1800
7.	НТБ Миронівського інституту пшениці	1215
8.	Інститут гідротехніки і меліорації	1200
9.	Кримська державна с.-г. дослідна станція	620
10.	Інститут механізації та електрифікації с.-г.	547
11.	НТБ Інституту землеробства Південного регіону	496
12.	Інститут тваринництва	414
13.	Селекційно-генетичний інститут	326

В основі державної політики в галузі бібліотечної справи лежить принцип створення умов для доступу до інформації і культурних цінностей, які зберігаються і надаються бібліотеками в користування всім верствам населення. Тому бібліотеки намагаються надати користувачам можливість широкого доступу до бібліотечних фондів з одного боку, а з другого – забезпечити надійне їхнє зберігання.

Збереження фондів стародруків та рідкісних видань є проблемою всіх великих бібліотек світу і обов'язково передбачає цілий комплекс заходів: розробку документації, що регламентує всі види робіт з рідкісними та цінними виданнями, строгий облік фондів; операції штемпелювання, проставляння інвентарних номерів та шифрів, перевірку наявності та стану фондів, правильне розміщення рідкісних книжок, створення й дотримання оптимальних умов зберігання, забезпечення фондів ізольованими приміщеннями, санітарно-гігієнічні заходи; відбір і передачу книжок у реставрацію, перенесення на мікроносії

історично цінних документів, створення фонду копій унікальних примірників та книжок, які часто замовляють, наявність окремого читального залу, дотримання порядку використання фондів, контроль видачі й виносу документів за межі бібліотеки, виконання режимних моментів зберігання, охорону фондів, протипожежну безпеку [4].

Таким чином, забезпечення збереженості фондів – єдиний безперервний процес, що починається з моменту надходження документа до бібліотеки й триває протягом усього періоду його зберігання й використання, для стародруків та рідкісних видань – вічно, наскільки це буде фізично можливим [5].

Багато бібліотек спроможні вжити відповідні заходи, запобігти зносу фондів і уповільнити процес руйнування. Проте лише небагато мають у своєму розпорядженні достатні для проведення трудомісткої і дорогої роботи з консервації. Збереження інтелектуального документа шляхом перенесення його на іншій, міцніший і довговічніший носій (переформатування) – це можливо.

Бібліотечні документи повинні переноситися на інші носії з низки причин: зберегти інтелектуальний ; зменшити і уповільнити знос і старіння; заощадити площу; забезпечити доступність; дублюючи копії окремих документів у цілях безпеки.

Переформатування передбачає співробітництво бібліотек на національному і міжнародному рівнях. Створення реєстру страхових мікроформ та центру бібліографічних даних про існування мікроформ у найбільших бібліотеках України дуже важливі. Він дає інформацію про те, які тексти переформатовані і де вони зберігаються, що дозволяє уникнути дублювання, який дорого коштує. Зазвичай рекомендується ставити такі питання:

- Чи є документи цінними або унікальними?
- Чи є інші даного документа в бібліотеці або в іншій установі?
- Чи має потребу документ у попередній обробці (папір або кислотний)?
- Чи є можливість замінити документ?
- Наскільки часто документ використовується або використовуватиметься?
- Чи є необхідність зберігати ?
- Чи був даний документ переформатований раніше?

Існують три основні методи переведення документів на інші носії: копіювання, мікрофільмування, оцифрування.

Кожен із цих методів мають свої переваги та недоліки, але всі вони прислужують різним цілям у той чи іншій ступені та можуть використовуватися в бібліотеках [6].

Документи на паперових носіях є важливою частиною документальних ресурсів бібліотек. І хоча сьогодні відбувається процес стрімкого переходу суспільства на створення електронних ресурсів, поки що обсяг паперових документів, їхній науковий обіг залишаються на високому рівні. Це вимагає від науки особливої уваги до питань збереженості фондів на паперових носіях, пошуків нових технологій, що забезпечується розвитком науки, можливостями швидкого оприлюднення наукових результатів, обміном інформацією. Тож зміна традиційних форм роботи з бібліотечними фондами в рамках системи збереження фондів полягає у використанні нових технологій, принципів та заходів, які враховують світовий досвід із цієї проблеми, та поєднанні їх із класичними реставраційними операціями [7].

Використана література

1. Ковальчук Г. Державний реєстр книжкових пам'яток України і український бібліографічний репертуар: питання співвідношення / Г. Ковальчук ; НАН Укр. Нац. б-ка Укр. ім. В.І. Вернадського. АБУ ; редкол. : О.С.Онищенко та ін. // Наукові праці. – К., 2006. – С. 309-310.
2. Раритетні видання фонду наукової бібліотеки ННЦ «Інститут виноградарства і виноробства ім.В.Є.Таїрова» за 1862-1940 рр. : бібліогр. покажч. / УААН. ННЦ «ІВіВ ім. В.Є. Таїрова»; уклад. О.З.Тивровська. – Одеса, 2005. – С. 4.
3. Сторінки книжкових скарбів бібліотеки / М.Д. Євтушенко, Р.І. Киричок та ін. – Х., 2007. – С. 4-5.
4. Ковальчук Г.І. Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах / Г.І.Ковальчук. – К. : НБУВ, 2004. – С. 364-365.

5. Дедовская В.М. Подготовка специалистов в области сохранности и консервации библиотечных документов: тезисы докладов и сообщений науч.-практ. конф., Москва, 10-12 авг. 1998 г. / В.М.Дедовская. – М. : РГБ, 1998. – С. 40.
6. Эдкок Э. Основные правила хранения и использования библиотечных фондов, разработанные ИФЛА / Э. Эдкок ; Междунар. федер. б-х ассоц. и учр. – М. : Рудомино, 1999. – С. 63-64.
7. Інноваційні технології збереження документальних фондів: запобігання надзвичайній ситуації у бібліотеці, шляхи її подолання: зб. наук. праць. Вип. 17 / НАН України, НБУ ім.В.І. Вернадського, АБУ. – К., 2007. – С. 5.